

Галузяк В., Сметанський М.

А.С.МАКАРЕНКО І В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ: ДВІ ПАРАДИГМИ ВИХОВАННЯ

Останнім часом спостерігається зміщення акцентів в оцінці виховної практики і теоретичної спадщини видатних педагогів нашого часу А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського. Ще в 60-70-ті роки ідеї В.О.Сухомлинського далеко не завжди знаходили підтримку серед науковців. Критичне ставлення до педагогічних ідей директора сільської школи можна пояснити кількома причинами. Зокрема, амбіціями "педагогічного олімпу", представники якого у свій час так само не сприймали новаторських ідей начальника колонії безпритульних А.С.Макаренка. Певну роль зіграв науковий консерватизм, нездатність багатьох учених відмовитись від застарілих шаблонів педагогічного мислення. Негативно вплинули й ідеологічні канони: що це за "доброта без класовості", "душевність", "абстрактний гуманізм" тощо. До певної міри теоретиків педагогіки відштовхував стиль робіт В.О.Сухомлинського, який створював враження "поверховості" його мислення.

Але головна причина, на нашу думку, полягала в іншому: радянська педагогіка базувалась на технократичній парадигмі виховання, в якій основна увага зосереджувалась на організації зовнішніх впливів на особистість. Внутрішнім яностям вихованця (інтересам, потребам, емоційному стану та ін.) відводилася другорядна роль.

В.О.Сухомлинський із властивою йому мужністю вступив у

дискусію з загальноприйнятою на той час теорією виховання А.С.Макаренка: «Читаю А.С.Макаренка: у випадку конфлікту між особистістю і колективом "перевага інтересів колективу повинна бути доведена до кінця – і тільки в цьому випадку буде справжнє виховання колективу й окремої особистості". Хіба подібна рекомендація стосовно дитячого колективу не загрожує небезпечними наслідками? У самій сутності вона помилкова, я б сказав навіть, як це не парадоксально звучить поруч з ім'ям А.С.Макаренка.

... Про себе скажу, що прагну так розібратися в подібних конфліктах, щоб якраз не допускати "нешадного кінця", і часто розбір цей відбувається потай від дітей, віч-на-віч із дитиною» [4].

Зрозуміло, що багатьом ученим така "зухвалість" директора сільської школи не сподобалась. Крім того, більшість із них у своїх наукових працях постійно посилалася саме на А.С.Макаренка, дотримувалась його позицій. Тому немає нічого дивного в тому, що "Олімп" сколихнувся. Правда, багато вдумливих науковців, педагогів зрозуміли цінність ідей В.О.Сухомлинського. Проте сили прихильників і противників його ідей у ті роки були нерівними.

Сьогодні погляди на теоретичну спадщину А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського різко змінились. Особливо це стало помітно після виходу книги Ю.Азарова «Не подняться тебе, старик». До ідей А.С.Макаренка почали ставитись більшість критично, виставляючи на перший план не сильні, а переважно слабкі сторони його вчення. Розпочалось невиправдане, огульне заперечення цінності теоретичної спадщини видатного педагога.

Паралельно зі зростанням критичного ставлення до спадщини А.С.Макаренка посилилась увага до педагогічних ідей В.О.Сухомлинського. Намітилась тенденція протиставлення двох великих педагогів. Щоправда, дехто намагається довести, що В.О.Сухомлинський повністю поділяв погляди А.С.Макаренка і був вірним продовжувачем його ідей.

Те, що погляди А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського на суть і методику організації виховного процесу відрізняються, є очевидним. Назріла необхідність їх порівняльного аналізу, який допоможе краще осмислити спадщину обох класиків, більш ефективно використовувати їхні ідеї у практиці роботи педагогічних колективів .

Щоб краще осмислити в сутність розбіжностей О.В.Сухомлинського й А.С.Макаренка, варто звернутися до вчення американського психолога Лоуренса Кольберга про стадії морального розвитку особистості. Вивчення моральних суджень дітей, підлітків та дорослих дало підстави Л.Кольбергу виділити три рівні морального розвитку людей.

Перший рівень – передконвенційний, притаманний для більшості дітей віком до 9 років, деяким підліткам та багатьом кримінальним злочинцям. На цьому рівні моральні правила і вимоги є для особистості

зовнішніми й вона їх виконує, щоб уникнути покарання або отримати винагороду.

Другий рівень – конвенційний – є типовим для більшості підлітків та дорослих. На цьому рівні моральні правила та суспільні очікування стають компонентами особистості людини. Вона підпорядковується соціальним правилам, щоб отримати схвалення інших людей, тому що вона вважає своїм "обов'язком" дотримуватися соціальних норм.

Третього рівня ~ постконвенційного – досягає, за свідченням Л.Кольберга, менш ніж 25 відсотків дорослих. На цьому рівні особистість розрізняє свої погляди та правила й очікування інших людей. Замість того, щоб сліпо приймати правила суспільства, вона керується у своїй поведінці універсальними моральними принципами справедливості, рівності та поваги людської гідності. Виходячи з таких принципів, людина оцінює конкретні закони суспільства як справедливі, обгрунтовані або несправедливі, необгрунтовані.

На кожному із зазначених рівнів виділяється дві стадії. Кожна стадія розвитку моральної свідомості потребує адекватних їй методів виховання. У свою чергу розвиток моральної свідомості особистості значною мірою зумовлений методикою організації виховного процесу. Якщо на особистість, яка перебуває на другій стадії морального розвитку, постійно діяти засобами впливу, що розраховані для першої стадії, то розвиток моральної свідомості гальмується.

Методика виховної роботи, розроблена А.С.Макаренком, розрахована для дітей із відхиленнями в поведінці, моральна свідомість яких була на найнижчому рівні (орієнтація на покарання і винагороду). Суть цієї методики полягала в тому, щоб змусити особистість підкоритися соціальним нормам, дотримуватись їх у своїй поведінці. Тому цілком виправданими були й ті методи сильного впливу, які пропонував А.С.Макаренко: "метод вибуху", "осуд колективу", "доведення конфлікту до його кульмінації" тощо.

Але, як це часто трапляється у таких випадках, А.С.Макаренко абсолютизував можливості своєї методики і почав вважати її універсальною, придатною для всіх типів навчальних закладів. Подібної помилки допустились і його прихильники та послідовники. Вони вимагали буквального копіювання всіх форм і методів організації дітей, які використовувалися в колонії А.С.Макаренка, у практиці виховної роботи загальноосвітньої школи. При цьому зовсім не враховувалось, що склад вихованців інший. Переважна більшість з них приходила до школи, переважаючи вже на другому рівні морального розвитку. Внаслідок застосування "силових" методів моральний розвиток багатьох учнів гальмувався.

Саме це й помітив В.О.Сухомлинський. Будучи особистістю надзвичайно спостережливою, з добре розвиненою інтуїцією, він відчув, Що бездумне впровадження ефективної для виправних закладів методики виховання у практику загальноосвітньої школи не принесе очікуваних

наслідків.

На яких же засадах базується методика виховної роботи В.О.Сухомлинського і в чому їх відмінність від обґрунтованих А.С.Макаренком?

Перша ознака полягає у відмінностях виховних завдань. Методика виховної роботи А.С.Макаренка у першу чергу була спрямована на виправлення негативної поведінки вихованців, формування у них готовності підпорядковувати свою поведінку зовнішнім вимогам колективу. Методика виховання В.О.Сухомлинського спрямована на виховання внутрішніх (психологічних) регуляторів особистості: совісті, емпатії, почуття власної гідності. А звідси випливає і друга розбіжність - у поглядах на організацію виховного процесу. А.С.Макаренко більшу роль відводив зовнішнім формам виховного впливу: колективу, методиці паралельної дії, педагогічній техніці, "інструментовці" конфліктних ситуацій. Він скептично ставився до "парної педагогіки", яка передбачала безпосередній виховний вплив педагога на вихованця, й однозначно віддавав перевагу "педагогіці паралельної дії", прийомам впливу на вихованця через колектив: "...я не вважаю, що потрібно виховувати окрему людину, я вважаю, що потрібно виховувати цілий колектив. Це єдиний шлях правильного виховання. Я сам став учителем з сімнадцяти років і сам довго думав, що краще за все організувати учня, виховати його, виховати другого, третього, десятого, і коли всі будуть виховані, то буде хороший колектив. А потім я прийшов до висновку, що потрібно іноді не розмовляти з окремим учнем, а сказати всім, побудувати такі форми, щоб кожен був *змушений* (курсив наш – М.С. і В.Г.) перебувати в загальному русі" [2]. Більшість методичних прийомів А.С.Макаренка добре вкладається в основну формулу біхевіоризму: "стимул – реакція – підкріплення".

Педагогічні погляди В.О.Сухомлинського більшою мірою співзвучні ідеям екзистенціально-гуманістичної психології. Особливої уваги він надавав "парній" педагогіці ("духовного співробітництва"), індивідуальним бесідам, душевним розмовам і розповідям, особистому прикладу вихователя: "... виховання колективу – це тонка, філігранна робота вихователя з кожною особистістю, ласкавий, людяний доторк до кожного серця, тонка підготовка кожної особистості до життя в колективі" [3, с.358]. "Хай у нас буде більше майстрів індивідуального впливу на дитину, справжніх педагогів, які б розуміли, відчували, де кінчається та сфера духовного світу особистості, яку можна робити предметом обговорення колективу" [3, с.355].

В.О.Сухомлинський показував дітям красу й велич моральної поведінки (чесності, відповідальності, працелюбності та ін.) та огидність, нищість аморальних вчинків і залишав їм право самим робити вибір. Об'єктом педагогічних впливів В.О.Сухомлинського була тонка сфера переживань, почуттів і думок вихованців. Своє завдання він вбачав у формуванні в учнів здатності до самоаналізу, у тому, щоб спонукати їх

здуматись над власними вчинками і самостійно зробити правильний вибір. Виховувати, писав він, означає спонукати дітей думати про себе. В.О.Сухомлинський – майстер "малої форми", віртуоз тонких дотиків до душі вихованця: "Я розумію майстерність виховання так, що кожне доторкання вихователя до свого вихованця є в кінцевому підсумку спонуканням до *праці душі*. Чим тонше й ніжніше воно, це спонукання, тим більше сил, що виходять з глибин душі, тим більшою мірою стає маленька людина вихователем самої себе" [3, с.604].

Важливим фактором, який вплинув на формування педагогічних концепцій А.С.Макаренка із В.О.Сухомлинського, були їх особистісні якості. Характерологічні особливості значною мірою визначали стиль і тон взаємостосунків обох педагогів з вихованцями, зумовлювали вибір ними тих чи інших методів педагогічного впливу, спілкування. А.С.Макаренко – яскраво виражений екстраверт, вольовий, рішучий, комунікативний. У своїх стосунках з вихованцями він уособлює суворого, вимогливого батька. Така орієнтація знайшла відображення в його педагогічному кредо: *"Якнайбільше вимогливості і якнайбільше поваги до вихованця"*. В.О.Сухомлинський – ліричний, чуйний, ніжний, за своїм складом інтроверт. Його влада над дітьми "материнська": турбота про психологічний стан дитини, прагнення увійти з нею у тісний душевний контакт, зрозуміти її. Педагогічне кредо В.О.Сухомлинського – *самовіддана і безумовна "материнська" любов до вихованців*. Ця різниця пронизує всю практику і "філософію" виховання обох педагогів і досить чітко проявляється в їх висловлюваннях про місце і значення симпатії та любові у взаємостосунках вихователя з вихованцями. "Комунари любили мене так, як можна любити батька, – писав А.С.Макаренко, – і в той же час я добивався того, щоб ніяких ніжних слів, ніжних дотиків не було" [1, с. 258]. Антон Семенович ніколи не приховував свого іронічного ставлення до "моралі доброго серця" і вважав: "менш за все потрібно бути улюбленим вихователем. Я особисто ніколи не добивався дитячої любові і вважаю, що ця любов, яка організовується педагогом задля власного задоволення, є злочином..." [2, с. 173].

"Мені здається дивним і незбагненим: як може педагог розраховувати на довір'я, відвертість, щирість дитини, якщо він не став для неї любимою людиною," – ніби полемізуючи з ним, заявляє В.О.Сухомлинський [5, с.238].

Як і А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський був романтиком. Але якщо педагогічний романтизм А.С.Макаренка динамічний, зорієнтований більшою мірою на зовнішній ефект (красива форма, оркестрові марші, нічні чергування, рапорти тощо), то романтизм В.О.Сухомлинського має більше внутрішній (психологічний) характер: розповіді про героїчні вчинки, бесіди про моральну красу людини, нетрадиційні форми вдячності батькам.

Мислення – діалогічний за своєю природою процес. У кожного

дослідника є певне "опоненте коло", тобто коло тих науковців, з якими він веде внутрішню наукову дискусію, полемізує, утверджуючи нові ідеї. Це цілком нормальний, природний для розвитку науки процес. Аналіз прихованих діалогів, які зустрічаються в педагогічних роботах В.О.Сухомлинського, дозволяє стверджувати, що його науковим опонентом у багатьох випадках виступав А.С.Макаренко. І в цьому немає нічого дивного. А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський – представники двох різних парадигм виховання: технократичної і натуралістичної. Останню у вітчизняній педагогіці, як правило, називають гуманістичною.

Апріорно не можна визначити, яка з цих парадигм більш ефективна й доцільна. Кожна з них внутрішньо цілісна й послідовна і за певних обставин може виявитись продуктивною. Для середовища, у яких перебував А.С.Макаренко, його підхід до виховання був цілком виправданим і, можливо, єдино правильним. Так само не викликає сумнівів доцільність гуманістичної виховної моделі В.О.Сухомлинського у умовах загальноосвітньої школи.

Тому було б некоректним протиставляти педагогічні позиції А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського. Вони є представниками двох рівноправних течій, двох парадигм виховання у світовій педагогіці. Час від часу одна з них виходить на передній план і стає домінуючою в педагогічній свідомості. Не виключено, що сьогодишнє захоплення гуманістичними ідеями, яке повністю відповідає духові епохи, з часом може змінитись посиленням ролі технократичної парадигми виховання. І нам варто лише гордитися тим, що у вітчизняній педагогіці були два яскраві представники обох парадигм виховання.

1. Макаренко А.С. О воспитании. – М: Политиздат, 1990.
2. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. Т. 4. – М: Педагогика, 1984.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5. – К., 1977.
4. Сухомлинский В.А. Педагог – коллектив – личность // Литературная газета. – 1970. – 28 декабря.
5. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. – К: Рад. школа, 1988.